

KOPECZKY LÁSZLÓ HUMORÁRÓL

GYALUS KÁROLY

1. *A nyelvi komikum „mérhetőségéről”*. Egy írott dokumentum kvantitatív elemzésekor óhatatlanul szemben találjuk magunkat a mérhetőség fogalmával. Esetünkben: „mérhető”-e valami módon a komikum, vagy legalábbis egy komikus hatás összetevőjéhez hozzárendelhető-e valamilyen módon egy-egy skaláris mennyiség?

A kérdés megválaszolásához premisszául annyit: a nyelvi komikum tulajdonképpen egy bizonyos érzelmi hatás kiváltása érdekében folytatott kommunikációt. A kommunikációs aktus érzelmi töltésének egzisztenciájából következően nyilvánvaló, hogy az esetleges „mérés” eredménye a hosszúsághoz vagy tömegekhez hasonló intenzív (tehát algebrai módszerekkel összeadható, kezelhető) számadat nem lehet. A művelet eredményül tehát csakis extenzív adatokat remélhetünk, amelyek csak a rendszerre jellemző sajátosságok figyelembevételével, statisztikai módszerekkel dolgozhatók fel. (Egyébként például extenzív számadatokhoz jutunk a hőmérséklet, az oldatok töménységének mérése során is.) Ebben az esetben pedig — mivel etalont nem szerkeszthetünk — az „egységnek” definíció útján történő meghatározására kényszerülünk. Szigorú matematikai értelemben véve olyan operacionálisztikus (de legalább analitikus) definícióra lenne szükség, amely lehetővé tenné annak a konkrét eldöntését, hogy egy adott szókapcsolat indukál-e bizonyos intenzitású komikus hatást vagy sem. Evidens, hogy egy ilyen irányú kísérlet eredménye valamely szempontból mindig önkényesnek minősülne és megkérdőjelezhető lenne, ezért próbálkozásunkat egy olyan meghatározás kialakítására korlátozzuk, amelynek segítségével csak az dönthető el, hogy egy adott terminus vagy szövegrész mikor tekinthető komikusnak és mikor nem.

Mivel mindennemű komikus hatás az elvárásainktól való eltérésben gyökerezik (*Híd*, 1978. június), és mert a szöveggomikum érzelmi hatást kiváltó kommunikáció (kiinduló premisszánk), ezért a definícióalkotásnál figyelembe vesszük a következőket:

Először: „A kommunikáció alapegysége, az illokúciós aktus.” (1)

kommunikatív jelenség. Szerkesztette Horányi Őzséb. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 259. old.)

Másodszor: „Egy vokális megnyilvánulás kommunikál bizonyos érzelmi jelentést, ha 1. a hallgatók többsége a beszélő szándéka szerint értelmezi a jelentést, 2. e többség „helyes” válaszainak száma legalább 0,01 szinten felülmúlja a véletlenszerű valószínűséget.” (I. m. 152. oldal.)

Harmadszor: Abraham A. Moles az *Információ és esztétikai élmény* című könyvében (Gondolat Kiadó, Budapest, 1973) matematikai precizitással definiálja egy üzenet (vagy az üzenet egy része) előreláthatóságának fokát, aminek — matematikai formulában anyagiasuló elmélet — lényegét talán legrovidebben Wiener megfogalmazása: „egy jelenség jövőjének elképzelése a múltja alapján”, adhatja vissza. És amennyiben egy kommunikációs aktus megfelel az előző két követelménynek — tehát „egységnyi” kommunikáció, és egyfajta érzelmi jelentést hordoz —, de nem az általunk elképzelt irányban fejlődik, alkalmasnak látszik arra, hogy komikus hatást váltson ki.

A fenti három pontban részleteztük a nyelvi komikum kommunikáció voltát, érzelmi töltését és eredetiség-igényét, aminek alapján: *komikusnak tekinthető egy lingvisztikai produkció, ha a felvevő szerepét betöltő individuumok többsége azt az adó szándékának megfelelően bírálja el, továbbá ha a nyelvi szerkezet egyelőre megadott számnál kisebb valószínűséggel tér el a várt megfogalmazástól.*

A megfogalmazásban szereplő „előre megadott szám” a vizsgálat során rögzített 0-tól 1-ig terjedő, tetszőleges valós szám. Minél kisebb ez a mennyiség, annál magasabbra emeljük a komikus hatás elérésének mércéjét — már ami a „várhatótól való eltérés” fokát illeti.

Illusztrációként két példa a köznyelvből. A „gáncs nélküli lovag” frázis három szavát hatféle sorrendben heleyezhetnénk el, de a toidálékok változtatásával is csak a „lovag nélküli gáncs” illokúciós aktus bír némi értelemmel. Ha valaki a köznapis társalgás során mindkét beszédfordulatot használja, akkor a „stílyöngyként” alkalmazható második szólásmód 0,5-nél kisebb valószínűséggel vesz részt a kommunikációs aktusban. A szórendi változtatással módosított frázis az eseteknek mintegy felében eredményez némi komikus hatást.

Második példánk előtt a várhatótól való eltérés fokát állapítsuk meg — mondjuk — 0,01-ban. Olyan példát kell konstruálnunk, amely megfelel ennek a szigorú elvárásnak. Legyen ez a példa a következő kérdés-felelet:

— Milyen az abszolút miniszoknya?

— Ha meghúzzák a rojtját, fáj.

A kérdésre adott válaszok — ellenőrizhető — száz közül kilencvenkilenc esetben a „cérna a derék körül” replika színvonalán mozognak. Ettől a „várhatótól” homlokegyenest eltérő válaszukkal érjük el az előzőnél lényegesen nagyobb hatást.

De térjünk vissza a definícióhoz. A meghatározásban szereplő követelmények semmi megkövetelését nem írják elő a komikus nyelvi struktúra (illokúciós aktus, tehát egységnyi kommunikáció) hosszúságát, előállítási módját, formáját, forrását stb. illetően. Ezért a meghatározás különösen alkalmas arra, hogy segítségével a tetszőleges hosszúságú szövegekben előforduló komikus illokúciós aktusok számát meghatározzuk. Az elgondolás alapján, a szöveggörnyezetből kiemelkedő — természetesen egy előre adott „küszöbszinthez” viszonyított eredetiségű — poékok mindegyike statisztikai szempontból egyenértékűnek tekintendő. Csak előfordulásuk gyakorisága lesz mérvadó, függetlenül hatásuk intenzitásától, előkészítésük hosszától, módjától stb. (Tehát az előző két példa statisztikai szempontból egyenértékű, egy-egy „egységnyi” komikus töltésű szókapcsolat.)

2. *Néhány szó a műelemzés kvantitatív módszeréről.* Igaz, ugyan, hogy valamely komikus hatás, mint érzelmet kiváltó befolyás, a kommunikációs lánc végén lévő befogadó komikum iránti érzékenységében gyökerezik. Vagyis egy komikus töltésű jelzés hatása (vagy e hatás intenzitása) a felvevő hajlamainak függvénye. Ezzel szemben viszont az is igaz, hogy az érzelmi kommunikációk hatásai „... minden egyéni különbségek ellenére stabil, mérhető jelenségek”. (*A kommunikatív jelenség*, 140. oldal.) Esetünkben ez annyit jelent, hogy az emberek humorérzéke különböző ugyan, de ha valaki egy komikus nyelvi szerkezetet (érzelmi kommunikációs egységet) egyszer humorosnak ítél meg, akkor nagyon valószínű, hogy ugyanazt más alkaiommal is hasonló módon azonosítja. A befogadó egy elemzés során ezzel a stabilitással, viselkedésének ezzel a belső konzisztenciájával mintegy függetlenítheti magát az előítéletektől, bizonyos mértékig a hangulati befolyásoktól, elfogultságoktól, prejudíciumoktól stb. is, ami már az objektivitásra való törekvés bizonyos sikerének minősülhet.

Az elemzés során — az előző pontban taglalt megfontolások alapján — egy szövegben egyértelműen elkülöníthetők a komikus részstruktúrák. Ezek számát, eloszlását meg egyéb statisztikai jellemzőjét pedig már nyugodtan használhatjuk mint kvantitatív tényezőt, mint viszonyítási és kiindulási alapot. Ugyanis ez az adathalmaz a műre nézve meghatározó jellegű.

A különböző mennyiségek vizsgálatai — többek között — a szöveg értékeire is magyarázatot adhatnak, de rámutathatnak bizonyos hatások okaira is. Ezenkívül a matematikai úton kapott eredmények különböző, nem csak logikai ítéletek verifikálására használhatók, amire meg éppen szükség is van, hiszen az intuitív és empirikus jellegű értékelések nem nevezhetők egzakt módszereknek. Márpedig „... a szövegvizsgálatok hagyományos impresszionizmusát csak az egzaktság igényével lehet felismerni”. (Zsilka Tibor: *Stilisztika és statisztika*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974).

3. *Adatgyűjtés és rendszerezés.* A statisztikai elemzések adatgyűjtési fázisát mintavétel előzi meg, amelynek céljai: információ szerzése a vizsgált változó eloszlásáról illetve az eloszlás paramétereiről. Nyilvánvaló, hogy nagyobb minta több információt nyújt, azonban több időt, anyagi ráfordítást is igényel. Mivel azonban egy művész munkásságának elemzésénél nem lehet döntő szempont az időigény, a mintavételtől eltekintünk, és Kopecký László nyelvi komikumának sajátosságait összes, eddig megjelent könyve alapján próbáljuk meghatározni. Ezzei az eljárással biztosítjuk, hogy a matematikai statisztika módszereivel nyerhető következtetések eredményessége, helyessége maximálisan igazolt legyen. Vizsgálódásainkhoz a következő köteteket vesszük figyelembe:

1. *Kutyák ... macskák ...* . . . . . (1959)
2. *Segítség, lopok!* . . . . . (1961)
3. *Mire a teknősbéka odaér* . . . . . (1961)
4. *Humor az alsó fiókból* . . . . . (1963)
5. *Opus 5* . . . . . (1966)
6. *A ház* . . . . . (1969)
7. *Vajk a Szaharában* . . . . . (1975)

A továbbiakban a művekre történő hivatkozáskor csak a mű sorszámat tüntetjük fel.

Mint minden komikus szövegben, így Kopecký műveiben is a nyelvi komikum két típusa keveredik meghatározott arányban: a *nyelv kifejezte* és a *nyelv teremtette* komikum.

Foglalkozunk előbb a mennyiségi szempontból kevésbé jelentős, nyelv által kifejezett humorral. Ebbe a típusba azokat a komikus töltéssel rendelkező kommunikációs egységeket soroljuk, amelyek tulajdonképpen egy helyzet- vagy jellemkomikumot leírással jelenítenek meg, „egy az egyben”. Tehát olyan szituációkat, jellembeli fogyatékoságokat, gegeket leíró mondatokat veszünk itt számba, amelyek már önmagukban, minden kommentár nélkül (mondjuk filmen vagy a mindennapi életben) is nevetést kiváltó jelenséget közvetítenek. Az ilyen komikus hatást négy módon valósítja meg a szerző.

I. A helyzetet valamely részlet kiemelésével jellemzi vagy írja le. (Pl.: „Klári üres helyére nézek. Megbánom a viccelést. Idegesen könyvelek. Az indigót fordítva teszem be.”) (1.)

II. Valamely jelenséget aprólékosan, technikai precizitással, minden mellékes részletre kiterjedően ír le. (Pl.: „Hidd el, hogy tudok úszni! Ide figyelj. Ide figyelj! Így csinálsz a kezdeddel: egy, kettő, a lábaddal meg így: három, négy. Én ezt már csecsemőkorom óta tudom. Csak még vízben nem próbáltam.”) (2.)

III. A komikus helyzet valóságghű leírása (Pl.: „BENEDEK: gyufát tesz a szájába, és remegő kezekkel a cigarettát dörzsöli a skatulya olda-

lához, majd amikor nem akar meggyulladni, a füle mögé rakja a skatulyát, a gyfaszálat a zsebébe, a cigarettát pedig eldobja.”) (4.)

IV. Valamely egyszerű dolog indokolatlanul bonyolult magyarázgatása. (Pl.: „Kérem... szeretném, ha őszintén megmondanák... megmondanák, hogy mi a véleményük... erről a kis... hogy mondjam... izérol?... Én beleizéltem... hogymondjam... az egész... miacsudát!...”) (4.)

A leírással közölt komikum négy típusának művenkénti abszolút előfordulási gyakoriságát és százalékos eloszlását adja meg a következő táblázat:

MŰVENKÉNTI ELŐFORDULÁS

Módozat	1.	%	2.	%	3.	%	4.	%	5.	%	6.	%	7.	%
I.	5	2,8	1	2,7	—	—	13	2,3	14	5,1	54	12	2	0,7
II.	8	4,5	2	5,4	—	—	18	3,2	8	2,9	12	2,7	7	2,5
III.	8	4,5	1	2,7	8	16,3	27	4,8	17	6,2	—	—	9	3,2
IV.	—	—	1	2,7	—	—	—	—	2	0,7	—	—	5	1,8
összesen:	21	11,8	5	13,5	8	16,3	58	10,3	41	14,9	66	14,7	23	8,2

Ha a mátrix által reprezentált számértékeket összehasonlítjuk a többi komikus nyelvi struktúra frekvenciájával, megállapíthatjuk, hogy a szerző viszonylag ritkán él a leírással kifejezett komikum lehetőségével. Az ebbe a típusba sorolható komikus szerkezetek előfordulási gyakoriságainak százalékkértékei mindössze 8,2%-tól 16,3%-ig változnak. A helyzetkomikum nyelvi megjelenítése viszonylagos ritkaságának mind tematikai, mind strukturális szempontból jelentősége van. A szituáció-leírások mellőzése eredményezheti, hogy a művekben klasszikus értelemben vett cselekmény nincs is, az összefüggő részekből álló művekben is a köznapibb értelemben vett történetek fordulnak csak elő. Ezek a történetek egy, ritkábban néhány laza szállal kötődnek egymáshoz, de inkább csak a könyv egésze tartja össze őket. A leíró részek hiánya vonja maga után azt is, hogy a művekben mint kifejezésforma a párbeszéd dominál. Az író ennek segítségével gördíti a történetet poéntól poénig, a látványos, fordulatos mese mellőzésével. Következésképpen az író meseszövéseiből hiányzik a bonyodalom, az izgalom. Kivételt képez a *Mire a teknősbéka odaér*, amelynek cselekménye fordulatos és a — mondhatni tragikus — befejezésig feszültséggel teli. De vegyük észre: a mű humoros összetevőinek 16,3%-át a helyzetek szóbeli megjelenítése teszi ki. Az összes mű közül a legnagyobb arányban...

Megjegyezhető továbbá, hogy a kevés helyzet-, tájleírás stb. alkaimazása az író műveinek emberközpontúságát jelzi. A művek központjában

egy (esetleg több) komikus figura áll, akinek jelleme (Bandi) (1.), gondolkodásmódja (Frédi) (2.), mentalitása (Dongó) (3.) irányítja a cselekményt (ha van) és alakítja a komikus szöveget. A komikus helyzetek, a cselekmény komikuma — a mátrix számértékei alapján — másodlagos szerepet játszanak az írónál.

Utalhatunk már arra, hogy komikus hatást nemcsak leírással lehet elérni, hanem nyelvi eszközökkel teremteni is lehet. Kopeczky László munkásságára inkább az utóbbi eljárás jellemző, hisz sziporkáinak 87-8%-a sorolható ebbe a csoportba, míg az előbb tárgyalt leírások mint a komikum eszközei csak 12,2%-ban fordulnak elő. De mit értünk egyáltalán a „nyelv teremtette komikum” (Bergson terminusa) alatt? Olyan komikus kommunikációs egységet, amely hatását mondatszerkezetének, szó-választásának, hangnemének, logikai felépítésének stb. köszönheti. Ezek közül „technikailag” legkönnyebben az a rendezett szintaktikai egység állítható elő, amelynél a mondat egy alkotóelemét a várttól eltérő szóval, szókapcsolattal helyettesítjük. Az ilyen, a mondatrészek szokatlanságán alapuló komikumnak ugyancsak négy változatát fedezhetjük fel Kopeczky-nél.

I. Szokatlan jelző alkalmazása. (Pl.: „A-val jelöljük a jól öltözött őszülő halántékú férfiút, kit a felesége kakasszókor harsány nyelvpergés közepette küldött piacba, megáldván fegyvereit: a száztíz kaliberű tejfelesköcsögöt és a messzehordó szatyrot.”) (4.)

II. Szokatlan határozó alkalmazása. (Pl.: „— Látni akarom, mi nem stimmel? — Például a gumicsizma. Ilyesimiben csak a vágóhídon lehet egzisztálni. Belpucolási szakon.”) (6.)

III. Szokatlan állítmány alkalmazása. (Pl.: „Másnap a tejes csakugyan szállítani kezdte a tejet. Teltek a dézsák. Frédi mindegyikbe bele-szórt valamit. Nem kérdeztem, mi az, mert attól féltém, olyat mond, amitől a tej elvetél.”) (6.)

IV. A tárgy szokatlansága. (Pl.: „A kertész fazekán a harag már a földet emlegeti. Köp egy diadalívet, kikapja szerszámát trénere kezéből, és vadul esztergályozza a földet.”) (4.)

A példák után, az előbbihez hasonló módon, a komikus hatást kiváltó szokatlan mondatrészek alkalmazásának sűrűségét szintén táblázatban foglaljuk össze.

MŰVENKÉNTI ELŐFORDULÁS

Módozatok	1.	%	2.	%	3.	%	4.	%	5.	%	6.	%	7.	%
I.	4	2,2	1	2,7	3	6,1	28	5	4	1,4	17	3,8	12	4,2
II.	17	9,6	7	18,9	7	14,3	40	7,2	23	8,4	39	8,7	36	12,8
III.	2	1,1	1	2,7	2	4,1	12	2,1	4	1,4	9	2	3	1
IV.	3	1,7	—	—	1	2	8	1,4	6	2,2	4	0,9	2	0,7
összesen:	26	14,6	9	24,3	13	26,5	88	15,7	37	13,4	69	15,4	53	18,7

A vizsgált típus az egyik legigénytelenebb rendezett komikus szósorozat. Megfigyelhető, hogy lényegesen nagyobb frekvenciával bír, mint a nyelvi leírással megjelenített komikum. Legkisebb százalékkéntékü előfordulása 13,4%, legnagyobb gyakorisággal pedig a 3. műben fordul elő, ahol a poénok több mint negyedrésze ebbe a típusba sorolható. A szokatlan mondatrészek ilyen nagyvolumenű alkalmazása állandó motívummá alakul át, amely már nemcsak a kifejezésmód és a művész formái világához tartozik, hanem a valóságábrázolás és a művészi megjelenítés lényegéhez. Ugyanis azok a részletek, amelyekben az ilyen szókapcsolatok dominálnak, a történes szempontjából legtöbbször elhanyagolhatónak tűnnek. De mégsem hagyolhatók el, és ennek okát abban kell keresni, hogy Kopeczky a szokatlan mondatrészeket tudatosan koncentrálja, kvantitatív tényezőként, az atmoszférateremtés sajátos módszereként. A meghökkenető mondatrészek segítségével tárja elénk ötleteinek palettáját, és e paletta színeiből igyekszik megfesteni epikai világképét. És bármennyire is kevés közülük van a művekben elbeszélrt történésekhez, a szokatlan mondatrészek abszolút előfordulási gyakoriságuk folytán annyira szervesen épülnek be egy-egy műbe, hogy esetleges eltávolításuk a mű megszűnését vonná maga után. Ezek a miniatűr komikus (nyelvi) konstrukciók „a művek egész szövetét egyfajta derűs, humoros derengéssel hatják át”. Nem holmi frenetikus gaudiumokat eredményeznek, hanem inkább hangulatfestő funkciót töltenek be, így előfordulásuk frekvenciája a művész valóságátását reprezentálhatja.

Tulajdonképpen egyfajta bravúrként könyvelhető el, ahogy Kopeczky önmagában erőtlennek látszó, apró, sístergő nyelvi ötletei és szíporkái a kontextusba ágyazottan és tömeges előfordulásuk miatt az olvasót felrázzák, fantáziáját megmozgatják. Alkalmazásuk egyetlen hátránya, az állandósult forma, mert a poénokat egyazon ismert szerkezet alkalmazása, a nyelvi betétek adják, és így szinte szabványosítják a művek felépítését. Ez hosszú távon az ellaposodás egyik forrása lehet. Valószínűleg Kopeczky is felismerte ezt a veszélyt, mert az ilyen igénytelen komikus struktúrák inkább korábbi műveiben szerepelnek nagyobb százalékarányban. Az előfordulási gyakoriság a későbbi művekben csökken. Legkevesebbet az *Opus 5* tartalmaz — következésképpen itt, mint majd látni fogjuk, a „súlyosabb” komikus nyelvi eszközök a gyakoribbak.

Ahogy már utaltunk rá az első táblázat elemzésénél, Kopeczky László művei általában párbeszédeselek, és viszonylag kevés leíró részt tartalmaznak. A műveket alkotó — vagy a bennük szereplő — dialógusok értelmező szókapcsolatai a komikum fő forrásai, és ezt nem is hagyja kihasználatlanul a szerző. Műveiben a komikus értelmező szókapcsolatok hét típusát különböztetjük meg:

I. Meglehető hasonlat. (Pl.: „Szegény Moraveczeni néni... Szinte a teknőhöz nőtt, mint a lóalfé a szatírához...”) (5.)

II. Túlzás (Pl.: „Ilyenkor leharapták a csillárt, és a harmadik emelet-

től a hatvannyolcadikig megerőszakolták a ház nőnemű egyedeit, beleértve a távolevőket is.”) (4.)

III. Egynemű mondatrészek szükségtelen halmozása. (Pl.:

— Tudod mi vagy te?

— Szolid vállalkozó. Már összeállítottam, csak meg kell ragasztani, szögezni, festeni, a vasalást levágnatni, megforrasztani kilyukasztani, felcsavarozni, a zárat megvenni, bevésni... Egynapi munka.

Eltátottam a számat.

— Mit csináltál, az ördögöt, másfél hónapig?

Elmosolyodott.

— Olvastam, hogy Simenon hat hónapig tologat, babrál, fészül, ízlel, simogat, reszel, farag egy-egy témát. Aztán leül, és megírja egy hét alatt... Na, ez van nagykapuban is.”) (6.)

IV. Lefokozás, komikus degradálás. (Pl.:

„— Tudod te, mi a hóvihar?

— Tudom. Olyan, mint a többi, csak fehér, és nincs ménkü.”) (6.)

V. Analógia, humoros párhuzammal történő magyarázat. (Pl.:

„— Boldogság és bánat nincsen. Ha volna, akkor könyvelni kellene. Elfut a mérég.

— Akkor hát semmi sincs. Nincsen szerelem, csak hormonparádé. Nincs bánat, csak az anyagcserénél felszabadult káros vegyületek hatása az izmokra. Nincs öröm, csak gyorsított vérkeringés...” (1.)

V. Ellentétek összekapcsolása. (Pl.:

„— Gyűlölsz?

— Szeretném, ha gyűlölni tudnálak.

— Én is szeretném.”) (1.)

VII. Egyéb az előbbi típusok valamelyikébe egyértelműen be nem sorolható komikus értelmező szókapcsolat. (Pl.: „Nem tetszett véletlenül látni errefelé egy magas fiatalembert, 26—58 éves lehet, lopott ing van rajta. — Itt újból előntötte a mérég. — S kinek, ha kezembe kerül, rögtön, itt a helyszínen hegedűhúrt készítek a beleiből.”) (2.)

A tárgyalat típusú komikus szövegrészek előfordulásai művenként:

MŰVENKÉNTI ELŐFORDULÁS

osztályok	1.	%	2.	%	3.	%	4.	%	5.	%	6.	%	7.	%
I.	14	7,9	2	5,4	1	2	20	3,6	12	4,8	28	6,2	6	2,1
II.	4	2,2	4	10,8	1	2	40	7,2	8	2,9	26	5,8	20	7,1
III.	1	0,5	—	—	—	—	11	2	2	0,7	11	2,4	5	1,7
IV.	9	5,1	2	5,4	—	—	13	2,3	9	3,2	11	2,4	19	6,7
V.	7	3,9	—	—	—	—	3	0,5	4	1,4	7	1,5	1	0,3
VI.	1	0,5	2	5,4	1	2	2	0,3	3	1,1	3	0,7	4	1,3
VII.	2	1	—	—	3	6,1	26	4,7	9	3,2	17	3,8	1	0,3
összesen:	38	21,1	10	27	6	12,1	115	20,6	47	17,3	103	22,8	56	19,5

Kopeczky felismerte, a magyarázó szókapcsolat (a műbe „kódolt” üzenet szemantikai felbontása) élményt közvetít, tehát alkalmas a komikus hatás felkeltésére. Felismerését hasznosítja is. Van, amikor túlzásba is viszi, mint a *Segítség, lopok!* című könyvében. Itt a komikus szókapcsolatok 27%-át, tehát mennyiségileg döntő részét a tárgyalt típusok valamelyikébe sorolható, komikus töltésű jelentéselemekből összetevődő értelmező mikroformák teszik ki. És ez csak a sejtetéssel, képzettársításokkal történő manipulálás — tehát a magasabb rendű komikus struktúrák előfordulásának csökkentéséhez vezethet. Talán ennek tudható be, hogy az említett mű a szerző leghalványabb regénye. A magyarázó szókapcsolatok gyakorisága folytán a szereplők jellemzése célzatos, a cselekményt bonyolító problémák és konfliktusok nyilvánvalóak, márpedig ilyenkor a cselekményt meghatározó vektorok rezultánsa, csakúgy e rezultáns által determinált végkifejlet mindig előre kiszámítható. Nem így a *Mire a teknősbéka odaér* esetében, ahol a befogadó saját sejtéseire van utalva, mind a cselekmény bonyolódását, mind annak befejezését illetően is. Cselekményességével (első táblázat) és ehhez képest viszonylag kevés (12,1%) humoros magyarázó szókapcsolatával ez a könyv akár meszterien megszerkesztett krimiként is felfogható.

Foglalkozunk közelebbről a két leggyakrabban előforduló magyarázó formával: a túlzással és a hasonlattal. Megérdemlik a figyelmet, hisz ezek teszik ki a vizsgált komikum-típus 59%-át.

Jellemző adalékként megemlíthető, hogy a túlzások szélsőségesek (ami várható is, különben nehezen lehetnének komikusak), viszont a hasonlatok — a várokozással ellentétben és az idézett példa ellenére — gyakorta nem leíró jellegűek, hanem értékmeghatározók, méghozzá degradáló értelemben. Felépítésüket azonos szerkezet jellemzi. A hasonlat tárgya legtöbbször főnevet jellemez, degradáló értelemben, méghozzá oly módon, hogy ez a jellemzés első pillanatban teljes egészében alkalmatlannak és irracionálisnak tűnik, de mindössze a lényegét fejezi ki váratlan — tehát potenciálisan komikus — módon. Az író így az általa tapasztalt valóságot saját nézőpontjából reprodukálja, miközben megtalálja azt a legmegfelelőbb komikus formát is, amely, bár maradéktalanul informál bennünket a tényekről, mégsem rí ki a szövegből, hanem élményszerűvé teszi.

Az eddig tárgyalt nyelvi szerkezeteknél lényegesen értékesebbek azok, amelyek az egyes terminusok értelmével való manipulálás során fejtik ki komikus hatásukat. Henri Bergson *A nevetés* című, alapműnek tekinthető tanulmányában írja: „Ha úgy teszünk, mintha átvitt értelemben vett kifejezést eredeti értelemben vennénk, vagy mihelyt figyelmünk valamilyen metafora anyagiságára irányul, a kifejezett gondolat komikussá válik.” Legyen a definíció által meghatározott szó szerkezet az.

I. típus. (Pl.: „Minden szerelmi háromszög sarkában ott ül a szerény s benne ott ül a szerető.”) (4.)

A II. típusba a pikáns és egyéb kétértelműségek tartoznak, amelyeket, bár sokszor közük van az előbbi alakzathoz, az egyszerűség kedvéért külön pontba sorolunk. (Pl.:

„— Vigyázz, hová lépsz!

— Minek vigyázzak? Hányan köszönhetik életüket egy meggondolatlan lépésnek?”) (6.)

III. Bergson definíciója: „... komikus, ha egy lelkiállapotot festünk le és a figyelmet a cselekedetre tereljük. (Pl.:

„— Nem érti, hogy Gáspár meg akart halni, és most jön maga a mosogatóronggyal. Az embernek összetörik a lelke...

— Nemcsak a lelke. Mikor legutóbb itt jártam, a teásszervizből csak egy csésze hiányzott. Most összevissza egyet látok.”) (5.)

IV. Homonimiák és szinonimák segítségével is érhető el komikus hatás. (Pl.:

„— Most jöttem ki a Madonna della Salute kápolnából, ahol megcsodáltam Mortecchio da Fame csodálatos DIÉTAJÁT.

— Honnan vette ezt a nevet?

— A lexikonból.

— Nem Forteggio da Mane volt véletlenül?

— Lehetséges... Nem nagyon ügyeltem az olasz helyesírásra. A Lici néni úgysem ismeri a rokokót.”) (7.)

V. Ismét Bergson idézem: „Komikus eredményt kapunk, ha vajami jelképnek továbbfejlesztjük a szó szerinti értelmét, és azután úgy teszünk, mintha a továbbfejlesztésnek is az eredeti értelmét tulajdonítanánk.” Tehát példa „humoros utánfűzésre” (Szalay terminusa):

„— Most kártyázunk együtt, azután fűzünk együtt, azután amit főzünk, megesszük együtt, azután meg együtt...

— Elég — vágott a szavába gyanakodva Zsóka.

— Jó — mondta Dongó, —, szóval akkor maga utána egvedül elmosogat.” (3.)

És most az öt típus előfordulását leíró táblázat:

MŰVENKENTI ELŐFORDULÁS

Alakzat:	1.	%	2.	%	3.	%	4.	%	5.	%	6.	%	7.	%
I.	6	3,4	—	—	—	—	12	2,1	12	4,4	20	4,5	11	3,9
II.	7	3,9	3	8,1	2	4,1	16	2,9	20	7,3	18	4	18	6,4
III.	14	7,9	—	—	—	—	—	—	22	8	4	0,9	—	—
IV.	—	—	—	—	—	—	—	—	2	0,7	—	—	5	1,8
V.	18	10,1	3	8,1	18	36,7	18	3,2	37	13,5	25	5,6	26	9,2
Összesen:	45	25,3	6	16,2	20	40,8	46	8,2	93	33,9	67	15	60	21,3

A nyelvi komikum fenti formái kétségkívül értékesebbek az előzőeknél, hisz ezek mindegyike a metaforikus közlések egy fajtájával rokon.

Előállításuk is nehezebb, érzelmi töltésük is nagyobb. Kopeczkynak csak javára írható, hogy ezeket a struktúrákat is képes olyan mennyiségben előállítani, mint pl. az előbb tárgyalt komikus magyarázó szókapcsolatokat. (Azokból 335-öt, ez utóbbikból 337-et sikerült műveiben felfedezni.) Tehát bár abszolút előfordulásaik átlagértéke megegyezik, „fajsúlyánál” fogva az értelmezés disszonanciáján alapuló komikus szerkezet művészetének egészére inkább jellemzőek.

Ezekben a szókapcsolatokban — az előző példaktól eltérően — a szemantikai információ már csak anyagi hordozó, amelyre a felvevő értelme támaszkodhat. Alkalmazásuk eredményessége inkább a sugalmazásban csúcsosodik ki, mint a referenciákban, tehát a komikus hatás, hangulatteremtést az általuk hordozott, logikailag sokszor lefordíthatatlan esztétikai információ valósítja meg. Alkalmazásuk hátránya, hogy a dekódolásukhoz szükséges képzetársítások struktúrájában bizonyos változások következhetnek be, és így nem mindig sikerül eljutnunk az író gondolkodásmódjának sajátos asszociációs módozataihoz.

A különböző kétértelműségek alkalmazásának célja is kétségtelenül a hatáskeltés.

Az ilyen típusú alakzatok nagy száma mutatja, hogy az író milyen mértékben számít az olvasó asszociációs készségére, és figyelembe veszi, hogy az asszociáció a komikum felfogásában döntő lehet, tehát úgy szerkeszti meg a komikus nyelvi konstrukciót, hogy hatékonysága egyenes arányban legyen eleganciájával. A jelképek továbbfejlesztésében, humoros utánfüzéseiben csak sejtjük az asszociációs összefüggéseket, és legfeljebb csak ráérezhetünk a képzetársításokra.

Az utánfüzések mellett döntő mennyiséget képviselnek a metaforák, amelyek elsődlegesen komikus hatást keltő szerepük mellett a stílusfordulatoságát is növelik. És a stílusváltozatoság sem öncélú, nem csak „szemre szép”, hanem — főleg bizonyos stílusfordulatoknál — a komikus hatás elérésének eszköze. A komikus hatás többféleképp érhető el, de minden módszer lényege természetesen a várható megfogalmazástól való eltérés. Kopeczky műveiben a stíluskomikum öt módját lehet jól elkülöníteni.

I. Bergson szerint: „Aki kész formákban beszél folyton, az komikus.” A nyelv merevségét frázisok alkalmazásával lehet nevetségessé tenni. A frázisokat, szállóigéket eredeti formájukban vagy némi szépítés, átalakítás után egyaránt alkalmazni lehet. (Pl.: „... te pisztolyt akarsz inni, a pohár alá akarod vetni magad.”) (5.)

II. Stíluskomikum másik formája a szöveggörnyezetbe nem illő szónoki hangnem használata. (Pl.: „Befejezésül lehoradtam a macskákat, amik feltelepedtek Frédi székére, és dermedten hallgatták a showmat: Bájos döngők, hazug, hízelgő cédák!... Eljön majd a nap, mikoron nem lézzen macska és nem lézzen egér... A világok szertegurulnak, a csillagos mennybolt összezuhan... Setét és mélységes szakadék előtt rettegek...)

Egy hang hasít a mindenségen át, betöltvén a teret, s mond: Sííícc!”) (6.)

III. Ismét Bergson megfogalmazása: „Komikus hatást kapunk, ha valamely gondolatot, természetes kifejezést más hangba viszünk át.” (Pl.: „Csupa jázmin a világ. Csupa rozmaring, levendulával szegélyezve. Az ég csordultig gyémánt. A fű smaragdzöld. Itt-ott egy köpés.”) (1.)

IV. Szintén stílusfordulatnak fogható fel a váratlan, nyers szókimondás is. (Pl.: „— Én csak a papagájt tudom utánozni... »Kurrvák!« »Rrrrrrendőrrrrég!») (6.)

V. Külön sajátossága Kopeczky stílusának, hogy hősei rendszerint gúnyos hangnemben fejezik ki gondolataikat. (Pl.:

„— Az ajtó persze nem fért ki az ajtón. Azt hittem, sírva fakadok. A sötétben úgy küzdöttem vele, mint a vadász a nagy barnamedvével. Szinte hallani véltem, hogy ő is liheg.

— Azt hittem, visszafeküdtél — sziszegte Frédi.

— Hozzád vágom!

— Mimóza... — csúfondároskodott. Közben felkapta, és a feje fölé emelte.

— Hé! Én is itt vagyok.

— Ügyhogy egy néző már van is.”) (6.)

És a stílushumor módozatainak előfordulási táblázata:

MŰVENKÉNTI ELŐFORDULÁS

Módozatok:	1.	%	2.	%	3.	%	4.	%	5.	%	6.	%	7.	%
I.	2	1,1	—	—	—	—	76	13,7	6	2,2	25	5,6	35	12,4
II.	—	—	—	—	1	0,2	7	1,3	6	2,2	7	1,5	—	—
III.	3	1,7	2	5,4	—	—	3	0,5	—	—	3	0,6	—	—
IV.	—	—	—	—	—	—	—	—	6	2,2	10	2,2	6	2,1
V.	6	3,4	5	13,5	—	—	7	1,3	12	4,4	6	1,3	3	1
összesen:	11	6,2	7	18,9	1	0,2	93	16,8	30	11	51	11,2	44	15,5

A táblázat értékeinek áttekintésekor először az tűnik fel, hogy Kopeczky harmadik könyve után hirtelen felismerte a frázisok és azok átalakításának komikus lehetőségeit: A *Humor az alsó fiókból* című kötetéből kezdve módszeresen él is e lehetőséggel. Köteteiben kihasználja a közhelyek, az üres gondolatok, a valóságtól eltávolodott közlésformák, a konvenciók nyújtotta alkalmakat. 4. kötetétől kezdve ez az új szín mintegy minőségi ugrást eredményez komikus kifejezőmódjában, hisz a komikus szókapcsolatok több mint egytizedét a korunkra mind jellemzőbb közhelyek, formálissá vált cselekvések parodizálásával éri el. A nem megfelelő szövegkörnyezetbe ágyazott frázisok vagy az átfogalmazások során modifikált szárnyas szavak segítségével sikerül komikussá torzíta-

nia a mindannyiunk által használt, különben is tökéletlen közhelyeket meg egyéb szállóigyszerű alakzatokat. De pozitívuma ebben még nem merül ki. Külön kell hangsúlyozni annak jelentőségét, hogy a közhelyek nyújtotta lehetőséget kihasználva sikerült az újságírói módszereket észrevétlenül becsempésznie a vajdasági szépprózába.

Az író műveinek hangnemét vizsgálva feltűnik, hogy az író, gondolatainak sikeresebb kifejezése érdekében, gyakran folyamodik az ironikus, gúnyos hangnemhez — ahogyan ez a statisztika módszerével is kimutatható. A hangnem jellegzetességeinek igen tekintélyes hányadát szolgáltatja a gúny. A gúnyos hangnemből fogalmazott gondolatok mikroszkopikus méreteik ellenére, nagy frekvenciájuknak köszönhetően, a művek nagyobb részeit képesek átfogni, és így azok tónusát egyértelműen determinálni.

A nyelvi komikum külön reprezentánsai a különböző szójátékok. Kopeczky egyes műveiben tekintélyes százalékarányban szerepelnek is. Két változatát különböztetjük meg.

I. A klasszikus értelemben vett szójáték, a különböző kifejezések játékos összekapcsolása vagy szétválasztása. (Pl.: „Mert például az is lehet, hogy a csapójátéknak nin — cs — apja . . .”) (4.)

II. A komikus hatás elérhető egy teljes új szó alkotásával is. (Pl.: „zabicsendélet”.) (7.)

A szójátékok előfordulását leíró táblázat:

MŰVENKÉNTI ELŐFORDULÁS

Változat:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.							
	%	%	%	%	%	%	%							
I.	—	1	2,7	—	35	6,3	1	0,4	14	3,1	18	6,4		
II.	1	0,6	—	—	—	17	3	—	—	14	3,1	14	4,9	
összesen:	1	0,6	1	2,7	—	—	52	9,3	1	0,4	28	6,2	32	11,3

Az előző komikumtípushoz hasonlóan, ez a mikroforma is a 4. kötet-től kezdve fordul elő sűrűbben a szerző eszköztárában. Ezek a miniatűr komikus szerkezetek nem hordoznak szemantikai információt (vagy csak elhanyagolható mértékben), nincs kezdetük és végük, tehát csattanójuk sincs, mindössze előállításuk nehéz. A szerkezet előállításának bonyolultságát bizonyítja az is, hogy — különösen a szóalkotás esetében — néha hosszú párbeszédnek egyetlen célja az új kifejezés használata, az új szó pedig a komikum egyetlen forrása. Ez a körülmény befolyásolhatja a komikus élmény intenzitását.

De ezekenél a mikroszkopikus struktúráknál nem is a gyakori előfordulás a lényeges, mert számtalan példával bizonyíthatjuk, hogy valami lehet ritkaságánál fogva is értékes . . .

A nyelvi komikum egy másik forrása az idegen szavak használata, hisz egy makaróni nyelven írt szövegnél ritkán van mulatságosabb.

I. típus: az argó használata. (Pl.: „... Oké, Bill... Előbb a ranchot gyújtjuk fel, aztán jöhet a Jersey City perselye... Gyorsabban azt a kánkánt, spinkók, mert majd a coltommal ösztökéllek sebesebb ügetésre benneteket...”) (6.)

II. Az idegen kifejezések vagy szakmai zsargon használata. A példa értékéből nem von le semmit az a körülmény, hogy a kifejezések egy része a szerző „gyártmánya”, sőt... (Pl.:

„Hát kérem, így nem lehet lakni,
Slisszog az auflág, nem spírol a hakni,
A stiftnek nem hackoltak pakolást,
Eltolták az aberwasolást.”) (4.)

A művek makaróni nyelven írt részeinek eloszlása:

MŰVENKÉNTI GyAKORISÁG

Változat:	1. %	2. %	3. %	4. %	5. %	6. %	7. %
I.	—	—	—	1	0,2	—	8 1,8 —
II.	—	—	—	11	2	—	14 3,1 2 0,7
összesen:	—	—	—	12	2,2	—	22 4,9 2 0,7

Az idegen nyelvből és argóból eredő szavak használata mint hatáskelő fogás szintén csak a 4. kötetből kezdve fordul elő, bár korántsem olyan gyakorisággal, ahogyan kiaknázható lehetne. Figyelembe véve, hogy voltak művészek, kik egész műveket írtak makaróni nyelven (pl. Petőfi: Deákpályám), mások kulcsfontosságú tényezőnek tartották, és ennek megfelelő mértékben alkalmazták a nyelvkeveredést (Rabelais: Pantagruel, Molière: Képzelt beteg stb.), kár, hogy az agró használatát — talán nyelvművelői megfontolásokból — Kopeczky minden más eszköznel jobban háttérbe szorítja. Még azt is tudni kell, hogy „... lassanként az argó lesz nyelvünk egyetlen élő rétege...” — írja Kolozsvári Grandpierre Emil.

Utoljára maradtak a logikai hibák, amelyek a nyelv segítségével produkálható komikum legmagasabb szintjének számítanak. Ezeket öt típusba soroljuk. Legismertebb formájuk:

I. paradoxon: (pl.: „A költő, mert messze néz, rövidlátó.”) (6.)

II. Képtelennek tűnő logikai ítélet — reális magyarázattal: (pl.: „ — Maga egy dupla Kutuzov, mert mind a két szemére lát!”) (7.)

III. A logikai okfejtésben megnyilatkozó ellentmondás: (pl.:

„— De addig ne hazudj nekem.

— Nem fogok hazudni — hazudta Dongó.”) (3.)

IV. Ismerethiányból fakadó durva tévedés: (pl.:

„— Szép képei vannak... »Jézus a fenyőfák hegyén«.

— Olajfák.

— Tényleg. Az van ideírva.

— Miért, magának ez nem olajfa?

— Lehet, hogy olajfa... Én eddig csak vadon termőket láttam...

Lehet, hogy ez étolajfa...”) (5.)

V. Kopeczky az *Opus 5* című könyvében használ még egy logikai hátsókéltő módszert: egymástól független, nem összeillő gondolat sorokat állít egymás mellé: (pl.:

„— Úgy hallottam, nem szeretett takarítani.

— De szeretett! — kiáltotta Gáspár.

— Ne mesélj. Látom a függönyön.

— Nem azt mondom, hanem azt, hogy »de szeretett!« Érti? Engemet...

— Süsd meg. Fél év múlva, én mondom, ki se láttál volna az ablakon.

(...)

— Mit nézi azt a függönyt! Mit nézi!'

— Hát hová néztek, majd mit mondok mindjárt!

— Akárhová, de a függönyre ne nézzen. Érti!... Nézzen a padlóra.

— Na a szőnyeg se valami...

— Vagy a falat nézze...

— Ráférne egy kis meszelés...”

A logikai hibákon alapuló humoros szerkezetek elosztásának mátrixa:

MŰVENKÉNTI ELOSZTÁS

Típusok:	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.							
I.	5	2,9	—	—	1	2	4	0,7	5	1,8	10	2,2	3	1
II.	3	1,7	1	2,7	—	—	7	1,3	5	1,8	13	2,9	9	3,2
III.	3	1,7	—	—	—	—	—	—	5	1,8	4	0,9	4	1,4
IV.	—	—	—	—	—	—	5	0,9	3	1,1	2	0,4	—	—
V.	—	—	—	—	—	—	—	—	7	2,5	—	—	—	—
összesen:	11	6,3	1	2,7	1	2	16	2,9	25	9	29	6,4	16	5,6

A kimondottan logikai hibák kiváltotta komikus hatás a legnagyobb intenzitású, így öröndetes, hogy az említett nyelvi szerkezet részaránya a későbbi művekben mind nagyobb. Ez a számokból egyértelműen kiolvasható, függetlenül attól, hogy abszolút mennyiségi előfordulást vagy a százalékos elosztást vizsgáljuk-e.

A logikai következetlenségek az emberi viselkedés értelmetlenségét példázzák. Vegyük például *A ház* című regényt. Ebben a ház felépítése tulajdonképpen álprobléma, egy bizonyos (hibás) gondolkodási mecha-

nizmus az, amit Kopeczky a könyv 29 logikai következetlenségével leleplez, tehát feltárja a modern ember gondolkodásmódjában fellelhető ellentmondások némelyikét. Mint művei többségében, ebben a könyvben is szokatlanul vagy túlságosan is racionálisan viselkedő szereplőkkel találkozunk, akik logikájuk túlzottsága következtében illogikusak is egyben. Külön jellemző adalékként említhető meg, hogy a II. típusú ellentmondás, amelyik legnagyobb frekvenciájú, külön sajátossággal rendelkezik. Az ellentmondásokban megnyilvánuló abszurditás csak formájában az, tartalmában ritkán vagy egyáltalán nem. Hogy helyesen értelmezhető legyen, ahhoz csak a szövegkörnyezet segít hozzá.

4. *Összefoglalás és néhány általános következtetés.* Míg a különböző komikus szerzők műveiben a poénok, szellemes bemondások, ridiculomok stb. főleg hatáskeltő célt szolgálnak, addig Kopeczkynál ezeknek az illokúciós aktusoknak a szerepe megváltozik.

A bonmot-k módszeres adagolásával és elosztásával egyénivé teszi a jellemábrázolást, a cselekményvezetésben pedig sajátos törvényszerűségeket érvényesít. Figyelemreméltó, hogy szuggesztivitását milyen módon juttatja kifejezésre, milyen eszköztelenül, szinte csak stílussal, szórendi alakítással, a referenciák szemantikai szintjének változtatásával meg a többi — önmagába igénytelen — „egysejtű” komikus struktúra rendszeres alkalmazásával. Felidéző ereje lényegében abban rejlik, hogy könyvei sajátos világának minden apró részletét jóformán azonos igényességgel dolgozta ki.

A mindennapi valóságból ragadja ki a tárgya komikus szemszögéből legkedvezőbb elemeket. És ez nem véletlen. Hisz Chaplin szerint is „sokkal nagyobb komikus hatást lehet elérni akkor, ha a cselekményt a valóságos körülmények között pergetjük, és nem találunk ki erőszakolt helyzeteket a komikus hatás érdekében”. (Szalay Károly: *A geg nyomában*. Magvető Kiadó, Budapest, 1972) A regényeiben ábrázolt miliőt a nagy mennyiségű apró poén (a komikus alapanyagban az élctől az abszurditásig mindent fellelhetünk) irányított és ömlesztett „szállításával” állítja elő. Mégis, egész művészetére jellemző bizonyos óvatosság. Laza szerkezetű könyveiben nincsenek kirívó, harsány részek, ordinaré kitételek, naiv vagy blőd faviccek, komikus szerkezetei változatosak, szépen illeszkednek bele a mű egészébe. Műveinek hangvételéből következően alakjait is egyénien formálja meg, beszédmodoruk egyben értékmeghatározó is.

Befejezőként ide kívánczok: a fenti elemzés nem készült elsősorban kritikának. A statisztikai módszer ilyen célú alkalmazása egyelőre még kérdéses. A statisztikai feldolgozással viszonyítási, minősítő pontokat kívántam adni, főképp pedig bizonyos hatások okaira rámutatni, esetleg szemléltetni Kopeczky komikumának forrásvidékét, és ezzel esetleg érveket adni avatott kritikusok kezébe.